

Марія МАРКОВИЧ
кандидат мистецтвознавства,
Інститут мистецтв
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

СВІТИЛЬНИКИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Серед різноманітних предметів облаштування середньовічного інтер'єру вагоме місце займають світильники. Виконані з металу, скла, дерева, кераміки й каменю, оздоблені карбуванням, різьбленням, інкрустацією, розписом, вони надавали нутру будівлі святкового таємничого настрою. Тема є актуальною, бо не можна розглядати інтер'єри різних стильових періодів у комплексі, не торкаючись питання освітлюваних приладів. Утім, література про ці предмети загалом незначна [1; 2; 3; 4]. Переважають короткі довідкові матеріали.

У Середньовіччі розвивалися храмові освітлювальні прилади, тоді як світильники побутового вжитку не зазнали істотних змін. Церковні свічники з другої пол. XI ст. виставлялись перед або поза престолом. Спершу вони сягали до півметра висотою, а пізніше зменшились до 30 см, виготовлялись литтям із срібла і бронзи та прикрашувалися срібними накладками [1, 336].

Монастирські скляні лампади були лійковидної форми і майже без прикрас (монастир Всіх Святих в Анжері, Франція, XI ст.), натомість за величиною розмірів і пишною декоративністю вирізняються багаторіжкові люстри із Гільдесгеймського собору, Німеччина, XI століття [3, 279–281]. Люстра монастиря Сен Рем у Реймсі, Франція, за довжиною кола-обруча становить 18 метрів, і там розміщено 96 воскових свічок. Конструктивно за обрисами ця люстра нагадує фортечну стіну із баштами, що символізує “небесний храм Єрусалим” [4, 37–38].

В XI ст. у візантійських церквах з'явилися панікадила, які мали такий вигляд: на обручі із золоченої міді підвішували маленькі каплички із фігурками апостолів, які згодом замінили лампадками із скла і кришталю.

Подібні панікадила — хороси — того часу відомі і в Україні. У Києві знайдено литий бронзовий хорос датований XI–XIII століттям. Кругла площина хороса зав'язана, бортиками, по центру донизу звисає півкуля. Чотири свічника на ніжках винесені за бортик. Хорос підвішувався до стелі трьома масивними ланцюгами.

Такий хорос відливався по восковій моделі у кількох десятках глиняних форм. Він мав ажурний геометричний орнамент з елементами плетінки і стилізованих птахів. Наділений характерними рисами візантійського мистецтва відповідав тогочасному сакральному інтер'єру і посідав у ньому важливе місце.

Майже без видозмін ці хороси виготовляли аж до XVI століття. Подібні до Київських хоросів, але пізнішого датування, знайдено в Новгороді і Пскові (Росія). Очевидно, із Києва техніка ливарництва традиційних хоросів поширилась на сусідні регіони, зокрема Росії.

Свічник до першого тисячоліття в Європі мав універсальне призначення, але вже на початку другого тисячоліття його функції, а потім і форма, набули різного характеру. В XII ст. поширена група вівтарних свічників, які виготовляли з дорогоцінних металів, золоченої бронзи, карбованої міді з емаллю, а також для прикрашування застосовували коштовне каміння. Унікальними шедеврами художнього лиття були свічники роботи гільдесгеймських майстрів, прикрашені переплетенням стрічок, звіриних і людських постатей, вигадливих чудовиськ тощо. Майже аналогічними були свічники, але менших розмірів, що виходили з відомих на той час вестфальських, лотаринзьких, рейнських і нижньосаксонських майстерень [2, 336]. Їхні ажурні й вишукані форми свідчать про вибагливі смаки замовників. Інший тип світильника мав тричастинну основу, волутоподібні або звірині ніжки з широкою чашкою і гострим наконечником для закріплення свічки. Популярними були зооморфні типи, фігура священика, Самсон, що сидить на леві тощо. На відведених у сторони руках і голові прилаштовували свічки.

З кінця XII ст. у подібному вигляді свічник почав проникати в світські інтер'єри. Свічники стали легші, стрункіші, із укладеною декорованою формою ніжки, яка складалась із зв'язки пілястр і колон із декоративно трактованою капітеллю. Оздоби відповідали тому періоду. Пластичністю форми і деталей вражає фігурний свічник, що зображає людину верхи на леві, походить з долини Мааса, Бельгія, XII століття.

Водночас у костелах Західної Європи появився монументальний кількаметровий так званий великодній свічник. Витесували його, як правило, із каменю, площину оздоблювали пасхальними сценами і геометричними фігурами. Такі свічники відомі ще з IV ст. і майже без видозмін дійшли до XIV століття. Величні семисвічники створювалися, ніби наслідуючи знаменитий велетенський семисвічник з Єрусалимського храму. Їх кращі зразки зберігаються в Мілані, Есені та Празі і датуються X–XI століттями [1, 337]. Унікальний семираменний свічник типу канделябрового виконаний 1327 р. для міського колегіуму в Колбегу, Польща. Традиція його тектоніки сягає античних часів і пов'язана з магічною символікою числа “сім”.

У період пізнього Середньовіччя були дуже популярними свічники, які використовували виключно у церковних процесіях. Мали вигляд коліноприклонного чи стоячого ангела із світильником. У Німеччині XIII–XIV ст. свічники відливали із латуні або міді. У Каталонії появились свічники із кованого заліза, у яких відстежуються моравські впливи, наприклад у квітах, виготовлених з металу. У Франції, Бельгії та Італії відомі ковані короноподібні світильники із тонким чотирикутним стержнем, який опирається на триногу, навколо центрального шпилья розміщувались три зменшених до верху горизонтальних обручі з чашками. У XIV–XV ст. у Реймській області під час пасхальної вечереї запалювали ковані свічники трикутної форми, що містили 13 свічок. Вишукано оздобленими були також монументальні свічники, які запалювали на саркофагах померлих знатних осіб. Навіть у будинках бюргерів з'являються репрезентативні світильники із міді, латуні, бронзи чи кованого заліза. Парадні світильники із срібла замовляли цехи

і магістрати. Повсякденні свічники із латуні і кованої міді зводились до двох типів. Перший тип складався із тарілкоподібної чашки, що лежала на трьох звіриних лапах, і круглої чи ребристої ніжки, яка закінчувалась довгою шпидею. Другий — складався із високої круглої основи із великою тарілкою, стрижнем і патроном. Кількість напливів на стрижні свідчила про його походження. Фламандські свічники мали тільки два напливи, а німецькі та італійські — чотири [1, 337].

Але оскільки свічкові світильники були все ще дорогими, в широкому побуті: на робочому місці, майстерень, на кухні, в переписувачів книг тощо використовувались глиняні лампи, в чашку яких збирався віск. Ця посудина за конструкцією нагадувала античні лампи.

Більшого значення у період готики набули скляні олійні лампи. Найдавніша походить із Персії, датована XI століттям [2, 13]. Подібні скляні посудини були відомі ще з античного Риму. Епоха середньовіччя не внесла нічого нового у розвиток форм та декору олійних ламп, призначених для світського використання.

На межі античності й Середньовіччя дуже популярними були фігурні свічники із бронзи з каріатидами слуг і посильних, одягнених у тогочасний одяг. У широкому вжитку в цей же час були настінники із кованого заліза. Ці світильники прикрашені стрільчастими арками, ажурним готичним орнаментом тощо, підвішували переважно на карнизі каміна. Надзвичайно пишній світильник у формі корони із багатьма свічками не годився для щоденного вжитку. Тому виник новий тип підвісного світильника: шість ріжків із латуні чи бронзи розміщувались навколо середнього пересувного стержня, який підвішували на ланцюгу до стелі. Цей тип особливо характерний для Фландрії, тому і дістав назву “Фламандської люстри”.

У Німеччині надзвичайно популярними були підвісні світильники із рогів оленя [5, 34]. Між рогами прилаштовували фігурки святих і чашечки із шпидями. Чашечки могли бути розміщені і в руках фігур. Іноді рогові та кістяні свічники оздоблювали орнаментом із застосуванням геральдики. Такі свічники

були відомі і на території України.

У пізньому середньовіччі поширюються стаціонарні ковані ліхтарі для освітлення вулиць і площ у вигляді багатокутних призм, що підтримувалися на волютоподібній консолі. Такі ліхтарі зі шпичками для насаджування жирових свічок. Ліхтарі для пішоходів були значно делікатніші, мали декоративні ажурні стіни призматичної або циліндричної форми, з отворами для свічок, які обтягували сльодою, шкірою тощо [1, 338].

Освітлювальні прилади набувають значного поширення у період Ренесансу. Окреслюється їх поділ за сакральним та світським інтер'єром. Більше уваги звертається не стільки на утилітарну зручність, скільки на способи декорування. Велика кількості замовників на освітлювальні прилади сприяла розвитку форм їх вдосконаленню.

В Італії виникає новий тип вищого вівтарного свічника. Він мав або тридільну основу із волютоподібними консолями, або круглу основу і багатопрофільний конусоподібний держак із архітектонічними та пластичними мотивами прикрас. Для кращого сприйняття застосовувались найрізноманітніші матеріали: коштовні благородні метали, бронзове лиття, мрамур і дерево. Найвправнішими в обробці латуні були майстер з Венеції і Падуї. Французькі художники школи Фонтенбло запозичили італійський стиль освітлювальних приладів, але вже в XVI ст. розвинули власний, що вирізнявся гармонійністю та елегантністю виробів. Натомість німецькі майстри консервативно зберігали готичний тип невисокого свічника з латуні або бронзи на дзвоноподібній основі. Деяко оригінальнішим був канделябр, який складався з “двох симетричних, рівновеликих широких чаш, з'єднаних стояком з двома напливами і прикрашених радіальними виступами” [1, 338].

В XVI ст. в будинках багатих італійських міщан з'являються свічники нової форми на незвично широкій і вигнутій дугою чашеподібній основі, покритій широкою посудиною [6, 46]. Конструктивні частини цих свічників прикрашувалися рельєфними зображеннями античних героїв, каріатид тощо.

Виникають розкішні скляні свічники, виготовлені майстрами

з острова Мурано, що неподалік від Венеції.

На деякий час фаянс витіснив благородні метали, насамперед у Франції, де діяльність таких художників, як Бернар Палиси, і благополучні економічні відносини сприяли розквіту мануфактур в Мустьє, Руані і Невері [1, 338]. В цих майстернях появились світильники із держаками у формі балясин і світильники із чотиригранною ніжкою. Але незабаром свічники із фаянсу знову поступились перед строгими формами із срібла та срібла з позолотою. У таких свічників характерний високий держак і глибокий свічник із тонко викарбуваними фігурами, із картушами, медальйонами і масками.

У XVI ст. в Німеччині ще довший час залишались популярними фігурні свічники (із фігурами ангелів і святих чи жанровими фігурами). Німецькі майстри успішно імітували знамениту дельфтську продукцію, виконуючи фаянсові свічники із широкою чотирикутною основою та чотиригранним держакіом, із живописними квітами та листям. Ковані металеві свічники із карнизамі, на відміну від фаянсових, мають спрощення декор.

Англійські майстри, імітуючи фламандські і венеційські свічники, у XVII ст. знайшли свої власні форми у високих і широких свічниках із міді та олова на циліндричній ніжці із високим конусоподібним патроном. У падуанських майстернях також появились імітації античних ламп. У середині XVII ст. Кардан винайшов пристосування для рівномірного втягування гнотом олії і тим самим сприяв відродженню ламп, які довший час до того займали другорядне значення [2, 13].

Більшого поширення у період Ренесансу набули рефлектори. Вони відбивали світло і одночасно прикрашали стіну. Німецькі рефлектори мали один, або два різьки. Їх можна було зустріти у храмах, палацових залах і міських будинках купців. Своє застосування вони також знайшли в Голандії та Англії. Найбільш розкішними та різноманітними за формою серед настінних ламп стали французькі бра, які декорували сценами на міфологічну та релігійну тематику. В цей час у Голландії і Фландрії з'являються латунні люстри нових складних форм із

багатопрофільним стержнем, від якого відходили кронштейни із чашками і патроном для свічки. Під стержнем розміщували кулю із пластичними формами у вигляді статуетки, геральдичного звіра тощо.

Французька елегантність і почуття завершеності досконалої форми повернуло кронштейнам S-подібні обриси, а стержню форму кошика із вазою та модним та той час декоративним мотивом у вигляді голови жінки. Французьке визначення “люстра” для найменування освітлювальних приладів із підвісними кришталевими прикрасами так добре прижилось, що внаслідок цього стало зрозумілим терміном для всіх світильників для стелі [7, 42-43].

У XVI ст. ліхтарі, що освітлювали коридори, сходи та іноді зали палаців, обвішувалися штучними гірляндами з листям, квітами і плодами (Італія), майстерно виготовленими з кольорових металів. Люстри XVII ст. роботи складувів із острова Мурано відзначалися каскадом дрібних декоративних форм. Фігурні кронштейни у вигляді храмів, гондол, амурів ховалися серед безлічі звисаючих ниток перлів, квітів і плодів. Сліпучий полиск освітлювальних приладів підсилювався полірованим кольоровим склом у поєднанні із штучним кришталем.

В Україні основним замовником освітлювальних приладів залишається церква. Майстри і надалі послуговуються зразками давньоруського мистецтва [8, 381]. Тому особливих змін у розвитку форм способу декору і художньої стилістики світильників не відбулося, — найбільш вишукані форми залишаються у хоросах і канделябрах. Надмірне оздоблення, переважно гравіювання, мають тільки ті освітлювальні прилади, які виготовлені із дорогоцінних металів [9, 13]. Вплив західноєвропейського мистецтва не значний. Але він стане досить помітним у наступний період — бароко, коли вже чітко будуть сформовані усі види освітлювальних приладів і велика увага приділятиметься їх утилітарному вдосконаленню, і особливо художньому оздобленню.

Отже, у Середньовіччі розвиваються нові типи освітлювальних приладів (олійні лампи та свічники) під впливом переносних

і підвісних світильників Близького Сходу. Для періоду раннього християнства були характерні лампадки, керамічні каганці з монограмою Христа, світильник у вигляді вітрильника та семисвічник. У романський період розвинулись металеві храмові світильники, які розміщували перед або за престолом. Вівтарні свічки виготовляли у вигляді фігур водолія, Самсона тощо. З кінця XII ст. свічки цехової роботи поширюються у світських інтер'єрах дворян та бюргерства. У готичний період поширилися скляні олійні лампи, фігурні свічки із стрільчастими арками, фламандські люстри та німецькі підвісні світильники із рогів оленя. У добу Ренесансу виникає новий тип вівтарного свічника з дерева, мармуру та благородних металів, поширюються фігурні свічки у вигляді ангелів, святих та жанрових сцен, набувають застосування ковані свічки із карнизами, литі канделябри із чашечками, з'єднаними держакон та рефлектори. У XVII ст. розвиваються пишні латунні люстри в Голландії, Фландрії і Франції.

1. *Стара Д.* Осветительные приборы // Большая иллюстрированная энциклопедия древностей.— Будапешт, 1983.
2. *Holubiec J.* Historia lampy.— Warszawa, 1977.
3. *Моран А.* История декоративно-прикладного искусства.— Москва, 1982.
4. *Семерак Г., Богман К.* Художественнаяковка и слесарное искусство.— Москва, 1982.
5. *Holubiec J.* Polski lampy i swieczniki.— S.34
6. *Pallai Sandor* Metaloplastyka uzutkowa.— Warszawa, 1976.
7. *Innes M.* The book of Cundels.— New York, 1991.
8. *Жолтовский П.М.* Метал // История украинского мистецтва.— Т. 2.— Київ.
9. *Петренко М.* Українське золотарство XVI-XVIII ст.— Київ, 1970.

Maria Marcovich

Ph.D.In Arts, Institute of arts

Ternopil Hnatiuk National Pedegogical University

Lamps of dark ages

Among lighting devices ponderable seat is taken by the lamps of dark ages. Among them new types of lighting devices are oily lamps and candlesticks, lampadci with the monogram of Hrista. Metallic temple lamps, and then glass oily lamps, developed afterwards.